

Ураимов К. М., Мокуева Н. Ш.

ЭТИШТЕРДИ САЛЫШТЫРЫП ҮЙРӨТҮҮ САБАКТАРЫН УЮШТУРУУ ЖАНА АНЫ ЖҮЗӨГӨ АШЫРУУНУН ЫҢГАЙЛУУ ЖОЛДОРУ
(Өзбек мектептеринин 6-класстарынын мисалында)

Ураимов К. М., Мокуева Н. Ш.

ИЗУЧЕНИЕ СОПОСТАВЛЕНИЯ ГЛАГОЛА И ОРГАНИЗАЦИЯ УРОКОВ И НЕКОТОРЫЕ СПОСОБЫ (Пример 6-класса в узбекской школе)

K.M.Uraimov, N.Sh.Mokueva

STUDY COMPARISON VERB AND ORGANIZATION OF LESSONS AND SOME OF THE WAYS (Example 6 class at the Uzbek school)

УДК:811

Бул макалада өзбек жана кыргыз тилиндеги этиш сөздөрүн салыштырып үйрөтүү сабактарын уюштуруу жана аны жүзөгө ашыруунун айрым ыңгайлуу жолдору каралды.

Негизги сөздөр: стандарттуу жана стандарттуу эмес сабактар, этиштин жак жана сан категориясы.

В этой статье рассмотрена изучение сопоставления речи глагола на узбекском и киргизском языках и организация уроков и некоторые способы.

Ключевые слова: Стандартные и не стандартные уроки, категории глагола: число и лицо.

In this article, the study examined comparison speechesverb in Uzbek and Kyrgyz languages and organization of lessons and some ways .

Keywords :Standard and non-standard lessons, verb categories: number and person .

Өтүлгөн материалдарды бышыктоодо окуучулардын алган билимдери ар түрдүү көнүгүүлөрдү аткаруу жолу менен бекемделип, жыйынтыкталат. Бирок жалгыз бышыктоо аркылуу окуучуларга анча терең билим берүүгө мүмкүн эмес, ал биздин практикабыздан белгилүү болгондой анча жетиштүү бобойт. Ошондуктан өтүлгөн темаларга сөзсүз кайталоо жүргүзүп туруунун мааниси зор. Бирок, мындан бышыктоо менен кайталоону ажыратып кароо керек деген карама-каршы пикир келип чыкпайт. Тескерисинче, бышыктоо менен кайталоо бири-бирине тыгыз байланышкан эне тилинин составдык бөлүгү болуп саналат.

Кайталоо окуучуларга терең билим берүүнүн негизин түзөт, теория менен практиканын айкалышын ишке ашырышат, өтүлгөн ар кандай материалдар окуучулардын эсинде көбүрөк калыптанат. Ошентип, кайталоо, окуучулардын алган билимдерин унутуп коюуга жол бербөө, аны эскертип туруу, жана аны дагы тереңдетүү, өркүндөтүү функциясын аткарат [1. 22]

«Кайталоо – бул баланын бүтүндөй билимин системага салуучу жана аны андан ары тереңдетүүчү, башкача айтканда, улам жаңылап эске салып туруучу процесс болуп эсептелет», – дейт белгилүү педагог К. Д. Ушинский [3. 338].

Методист И. Р. Палей эне тил сабагындагы кайталоонун маанисин жогору баалап, анын максатына карай төмөндөгүдөй түрлөрүн сунуш кылган:

1. окуу жылынын башындагы кайталоо (жарым жылдык жана чейрек боюнча);
2. жаңы теманы өтүүгө даярдык көрүүчү кайталоо;
3. өтүлгөн материалды башка темалар менен аралаштырып кайталоо (мисалы, синтаксистин курсунда морфологиянын материалын кайталоо, же тескерисинче);
4. теманы өтүп бүткөндөн кийинки кайталоо;
5. окуу жылынын аягындагы кайталоо;
6. жаңы темага байланышпаган материалдарды кайталоо [2. 284].

Кайталоо окуучулардын билимин текшерүү жана балоо үчүн жүргүзүлөт. Анда кайталоонун бардык түрүндө, өтүлгөн материалдар системалаштырылат, грамматикалык эрежелер жана аныктамалар эске түшүрүлөт, бышыктоо жана текшерүү мүнөзүндөгү көнүгүүлөр жүргүзүлөт.

Методист И. Р. Полейдин көз карашы боюнча грамматикалык материалдарды кайталоодогу кеңири колдонулуучу формалардын бири – эврикалык метод. Ал дедуктивдүү методунун ар түрдүүлүгү болуп саналат да, анда өз алдынча тандалып алынган мисалдарга ылайык окуучулардын өз алдынча жооптору берилет. ошондой эле кайталоодо грамматикалык талдоолор да кеңири колдонулушу керек. Бирок, аны кайталоонун максатына карай тандап алат [2. 284].

Кайталоодо өтүлгөн грамматикалык материалдардын бардыгын эле майда-чүйдөсүнө чейин терип-тепчип, же болбосо, окуучулар жакшы өздөштүргөн материалдарды кайталоого көңүл бурбастан, анын татаал эң маанилүү жактарына, маселелерине токтолуу керек да, эң башкысы кайталанып жаткан материалдарды окуучулардын билимине билим кошкондой, эстеринен чыккан маселелерди кайра калыбына келтире алгандай, аны турмушта колдоно билгендей, б.а. үйрөтүүчүлүк жана билим берүүчүлүк мүнөзгө ээ болушу керек. ошондо гана кайталоо сабагы өз максатына жетти деп эсептелинет [4. 68].

Улуттук эмес мектептерде кыргыз тилин чет тили катары окутуу-үйрөтүүнүн өзгөчө формаларын сунуштоо мезгил талабы болуп турат. Анткени салттуу сабактардан балдардын тажый баштаганы

буга себеп деп ойлойбуз. Андан калса, мезгил талабына ылайык жаңы инновациялык технологиялар менен сабак өтүүнүн жол-жоболорун иштеп чыгуу зарылдыгы пайда болду, илимий иш үчүн ошондой сабактардын жүрүшүн сунуш кылабыз.

Өзбек мектептеринин 6-класстарынын «Кыргыз тили» окуу китебинде этиштин жак жана сан категориялары боюнча атайын тема жок, бирок ошондой болсо да, этиш темасын өтүп бүткөндөн кийин этиштин сан жана жак боюнча өзгөрүшүн материалдарды кайталоо менен үйрөтүп баруу зарыл.

Сабактын темасы: Этиштин жак жана сан категориялары боюнча материалдарды кайталоо.

Сабактын максаты: а) этиштин жак жана сан боюнча кандайча өзгөрүшүн билсе, сан жана жак боюнча өзгөргөн этиштерди пикир алышууда туура колдоно алса, бири-бири менен кеп маданиятынын чегинде сүйлөшүүнү билсе.

Сабактын тиби: кайталоо сабагы.

Сабактын методу жана формасы: Окутуунун индукция жана дедукция методдору, класстык сабак.

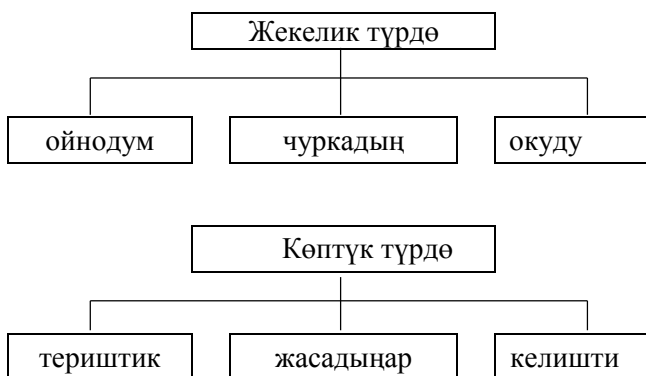
Сабактын жабдылышы: этиштин жак жана сан категориялары боюнча көрсөтмө куралдар, таблицалар, таркатма материалдар.

Сабактын жүрүшү: бул сабактын негизги максаты – этиш жана анын жак, сан боюнча өзгөргөн формаларын кайталоо менен эске салуу, этиш боюнча көндүмдөрүн пайда кылуу, бышыктоо. Бири-бири менен пикир алышуунун маданиятын, кеп адеби боюнча карым-катыш мамилелеринин айрым ыкмаларын өздөштүрүшөт.

Өтүлгөн теориялык материалдарды кайталоо үчүн окуучулар менен төмөндөгүдөй тартипте сабакты алып барабыз:

А) Окуучуларды топторго бөлүп, 1-топка жак боюнча, 2-топка сан боюнча тапшырмалар берилет. Анда топтор этиштин сан жана жак боюнча жасалышынын кластерин түзүшөт. сабактардан балдардын тажай баштаганы буга себеп деп ойлойбуз. Учурда мезгил талабына ылайык жаңы инновациялык технологиялар менен сабакты өтүүнүн жол-жоболорун иштеп чыгуу зарылдыгы пайда болду, максатка ылайык ошондой сабактардын жүрүшүн сунуш кылабыз.

Мисалы, Сан – жекелик жана көптүк түрдө келет. Аны төмөндөгүдөй тартипте көрсөтүүгө болот: Сүрөт 1.

Б) Мында эки топтун Ратация боюнча бири-биринин ойлорун толуктап, кайталоонун натыйжасында жак жана сан боюнча буга чейин алган билимдерин өзбек жана кыргыз тилинде салыштырышып үйрөнө алышат. Ал төмөндөгүдөй тартипте ишке ашат:

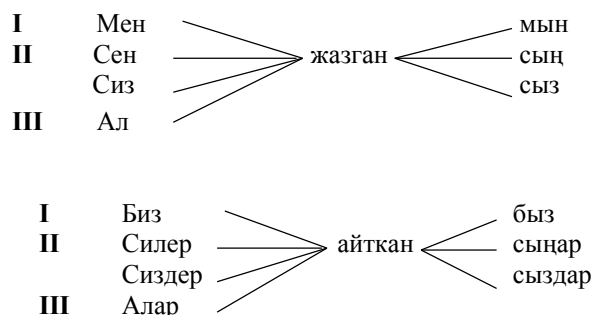
Эки топко ар бирине өзүнчө таза ватман жана ар башка түстөгү маркерлер берилет. Анда 1-топка сан боюнча 2-топка жак боюнча буга чейин өтүлгөн материалдарга таянышып, өздөштүргөн кандай түшүнүктөрү болсо, билгендерин жазуу сунуш кылынып, убакыт белгиленип коюлат. Алар белгиленген убакытта улам жазып жаткан ватмандарын кийинки топко узатып отурушат. Акырында, алгач өзүлөрү жазган ватман айланып, кайра ошол топко келип калганча бул иш процесс жүрүп отурат. Ал ватмандардагы ар түрдүү түстөгү маркерлер менен жазылып коюлган ой-пикирлер ошол топтун өкүлдөрүнө тиешелүү болуп, эгерде, талаш маселелер жаралса, аны жазган топ өзү жактап чыгуусу керек. Ошентип, 1-2-топтордун аткарган иштери төмөндөгүдөй көрүнүштө болот:

Таблица 1.

1-топ. Этиштин сан категориясы

Жекелик түрү	Көптүк түрү
Айбек топ <u>ойноп жатат.</u>	Балдар топ <u>ойноп жатышат.</u>
Ал бөлмөгө <u>кирип келди.</u>	Алар бөлмөгө <u>кирип келишти.</u>
Элдос бөбөгүн <u>ойноттү.</u>	Окуучулар саякатка <u>чыгышты.</u>
Мээрим гүлдөргө суу <u>куйду.</u>	Сабактан соң <u>ойнодук.</u>
берди, жазды, күлөт, карадым, ойгонуп кеттиң ж.б.	жардам бердик, теришти, окуйбуз, билесинер, жасашты, карайсыңар ж.б.

2-топ. Этиштин жак категориясы

В) Мында окуучулар тарабынан Эйр Вендин диаграммасы стратегиясынын негизинде жак жана сан боюнча өзбек жана кыргыз тилдеринин ортосундагы айырмачылык жана жалпылыктар салыштырылып каралат.

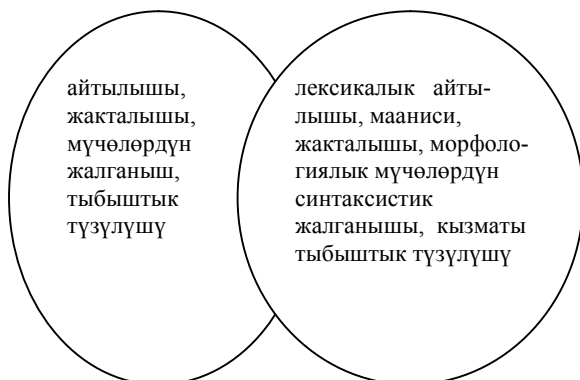
Окуучуларга түшүнүктүү болушу үчүн жактар боюнча этиш сөздөрдү салыштырып карап чыгабыз. Мисалы, 2-таблицада берилген.

Таблица 2.

Кыргыз-өзбек этиштеринин жак боюнча өзгөрүшү

Жактар	Этиштердин кыргыз тилинде жакталышы	Этиштердин өзбек тилинде жакталышы
I.	баргам, баргамын, барганбыз	борганман, борганмиз
II.	баргансың, баргансыз, баргансыңар, баргансыздар	боргансан, боргансиз
III.	барган, барышкан	борган, борганлар, боришган
Сүйлөм курамындагы этиш сөздөр		
Жактар	Этиштердин кыргыз тилинде жакталышы	Этиштердин өзбек тилинде жакталышы
I. II. III.	Ал күнү мен да шаарга <u>баргам</u> . Силер чогулушка <u>баргансыңар</u> . Алар концертке <u>барышты</u> .	У куни мен хам <u>борганман</u> . Сизлар йигилишга <u>боргансизлар</u> . Улар концертга <u>боришган</u> (борганлар, боришдилар).

Айырмачылыгы Окшоштугу Айырмачылыгы

3-сүрөт. Эйр Венндин диаграммасы

Жогорудагы сүйлөмдөрдө этиш сөздөрдүн жекелик же көптүк түрү атайын бөлүнүп каралган жок, негизинен жак боюнча окшоштук жана айырмачылык жактары таблицанын негизинде Эйр Венндин диаграммасына салынып берилди жана ал жогорудагы 3-сүрөттө берилди.

Мында окуучулар кош алкактарды мугалимдин көрсөтмөсү боюнча толтурушат. Тилдердин бири-

биринен өзгөчөлүгүн, жалпылыгын салыштыруу менен талдоого жакшы шарт түзүлөт.

Кайталоо сабагын эске алып, мурда өтүлгөн этиштин сан жана жак категориялары боюнча төмөндөгүдөй суроолор аркылуу сабакты жыйынтыктоого болот:

1. Этиш деп эмнени айтабыз?
2. Этиштин жак категориясы боюнча эмне билесиң?
3. 1-жактын этишке уланган мүчөлөрүн айтып бер?
4. 2-жактын этишке уланган мүчөлөрүн салыштыруу менен айтып бер?
5. 3-жактын мүчөсү кайсы?
6. Этиштин көптүк түрүн кайсы мүчө уюштурат?
7. Жекелик түрүнчү? ж.б.у.с. суроолор берилет.

Андан соң 1 окуучу шарты тааныш болгон төмөндөгүдөй муз жаргычтарды пайдаланып, оюн уюштурат: мисалы, «Сөз улоо» оюну. Анын шарты боюнча бул оюнда мугалимдин же окуучулардын сунушу менен тема тандалат. Окуучулар катары менен темага байланыштуу, сөз, сөз айкашын, же фраза айтат.

Улам кийинки окуучу өзүнөн мурда айтылган сөздөрдү ирети менен эсине тутуп, ага улам сөз же сөз айкашын кошуп айтып бара берет. Класстагы бардык окуучуларды тартууга болот. Акырындагы окуучу бардык сөздү катарын бузбай, толук айтуусу шарт. Эгерде айта албай калса, ал чынжырды бузган деп айыпталып, кыргызча ыр, макал, табышмак, же жаңылмач айтып берет. Мисалы, «Класс» деген тема сунушталса, ага этиштин жак жана сан боюнча өзгөргөн сөздөрү айтылышы мүмкүн:

1-окуучу: Биз класска кирдик,

2-окуучу: Биз класска кирдик, окудук,

3-окуучу: Биз класска кирдик, окудук, жаздык (ыр жаттадым, ойнодук, классты тазаладыңар, сабак даярдашты, тапшырмаларды аткардыңар ж.б.)

Кайталоо сабагын-жыйынтыктоочу сабак экендигин эске алсак, окуучулардын тема боюнча алган билимдерин баалоонун демонстрациялык-жыйынтыктоочу баалоо ыкмасын пайдаланууга болот.

Адабияттар:

1. Баринаева Е. А. Методика русского языка, [Текст]/ Е. А. Баринаева – М.: Просвещение, 1974, –234-б.
2. Палей И. Р. Очерки по методике русского языка [Текст] / И. Р. Палей. – М.: Просвещение. 1965.–284-б.
3. Ушинский К. Д. Собр. соч. т. 5. АПН РСФСР [Текст] / К.Д.Ушинский – М.–Л., 1949.–338 б.
4. Үсөналиев С. Мектепте кыргыз тилин инновациялык (жаңылануу) процессинин негизинде окутуу [Текст]:/ С. Үсөналиев – Б.: Ульпат ЛТД фирмасы, 1998.–68 б.

Рецензент: к.филол.н., профессор Исабеков И. Н.